

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ КУРСАНТІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗАДАЧ

УДК 378

В. О. Тюріна

Проблема підвищення рівня професійної підготовленості випускників вищих начальних закладів, зокрема вищих навчальних закладів МВС України, не є новою. Підготовленість є результатом процесу підготовки, а отже залежить від багатьох факторів, оскільки означений процес є складним і багатоаспектним. Але будь-який процес підготовки – це перш за все пізнавальний процес, тому його організація має здійснюватися з урахуванням психолого-педагогічних закономірностей пізнавальних процесів сприймання, запам'ятовування, засвоєння та відновлення інформації, мислення, формування пізнавальних умінь і навичок. Усе означене значною мірою залежить від сформованості у тих, хто навчається, таких якостей особистості, як пізнавальна активність і пізнавальна самостійність.

Пошук шляхів вирішення проблеми знаходиться в центрі уваги багатьох дослідників. Певні аспекти підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ до професійної діяльності розглянуто у роботах В. Барковського, Ф. Думка, Л. Дягілевої, М. Ісаєнка, А. Морозова, В. Тюріної, Г. Яворської, С. Яворського та інших. Проблема формування самостійності у педагогіці не нова. Їй присвячені праці Л. Аристової, Б. Коротяєва, Р. Олейник, В. Паламарчук, П. Підкасистого, Н. Половникової, О. Савченко, Г. Щукіної та інших.

Але, незважаючи на фундаментальність зазначених робіт, проблема раціональної організації навчально-пізнавальної діяльності курсантів, зокрема формування та розвитку пізнавальної самостійності і пізнавальної активності як її основи, залишається недостатньо розробленою.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб показати доцільність використання системи супідрядних пізнавальних задач з метою ефективного

формування пізнавальної активності та пізнавальної самостійності як якостей особистості курсанта.

Проблема виховання пізнавальної активності та пізнавальної самостійності як якостей особистості залишається актуальною і сьогодні, оскільки становлення людини як спеціаліста, виконання будь-якої діяльності на рівні фахівця потребують від неї постійного удосконалення своєї майстерності, поповнення своїх професійних знань. Це є невід'ємною рисою будь-якої професійної діяльності.

Пізнавальну активність ми розглядаємо як якість особистості, психологічна сутність якої полягає у готовності, тобто здатності і прагненні людини здобувати нові знання, опановувати нові уміння й навички [4].

Під пізнавальною самостійністю ми розуміємо якість особистості, сутність якої полягає у готовності, тобто здатності і прагненні суб'єкта розв'язувати без сторонньої допомоги, на основі вольового зусилля нові для нього пізнавальні задачі [4].

Як відомо, навчання є основним фактором психічного розвитку, на його основі розвивається вся особистість [3]. З позицій сучасної фізіології, учіння являє собою процес самокерованої пізнавальної діяльності, в основі самоуправління якої лежить зіставлення одержаного результату з метою.

Учіння – це відображально-перетворювальна діяльність. Водночас, відповідно до концепції випереджального відображення дійсності (П. К. Анохін [1]), відображення оточуючого світу не може бути не випереджальним.

Отже, організація процесу навчання має враховувати це і здійснюватися на прогностичних засадах. Тобто визначання і постановка мети, цілепокладання відіграють визначальну роль в організації процесу навчання.

З позицій дидактики процес учіння уявляє собою організовану викладачем (або самим студентом) цілеспрямовану самокеровану відображально-перетворювальну діяльність, спрямовану на оволодіння знаннями, способами їх отримання, переробки та застосування. Усі елементи системи взаємозв'язані у реальному процесі і відбуваються у діалектичній єдності.

Однак дотепер у більшості робіт педагогів-дослідників учіння розглядалося як пізнавальна діяльність, котра відбувається під керівництвом викладача, і не враховувалася можливість і необхідність управління цією діяльністю з боку самих студентів. Але ефективне навчання можливе тільки за умов сформованості у студентів умінь активно і самостійно здобувати й переробляти інформацію та здійснювати самоуправління процесом пізнання. У свою чергу, для самоуправління учінням у студентів необхідно формувати такі уміння, як визначення мети своєї пізнавальної діяльності, планування цієї діяльності, висування та обґрунтування гіпотез, співвіднесення одержаних результатів з очікуваним кінцевим результатом, тобто з метою.

Пізнавальна активність і пізнавальна самостійність, як і будь-які інші якості особистості, формуються і розвиваються у процесі діяльності, зокрема активної і самостійної пізнавальної діяльності. Тому у структурі пізнавальної активності і самостійності можна виділити такі самі структурні компоненти, що притаманні будь-якій діяльності, у тому числі й пізнавальній: мотиваційний, орієнтаційний (цільовий), змістовно-операційний, енергетичний (вольовий), оцінний. Між цими компонентами існує діалектична залежність, і, як показали результати нашого дослідження, цілеспрямоване формування одного з них веде до розвитку всіх інших, а також усієї якості в цілому.

Дійсна пізнавальна самостійність включає не тільки уміння активно діяти і своїми силами отримувати нові знання та оволодівати новими уміннями, а й бачити і формулювати пізнавальні задачі, ставити пізнавальні цілі, висувати й обґрунтовувати гіпотези, планувати діяльність, спрямовану на досягнення поставленої мети, оцінювати одержані проміжні результати, співвідносити їх з передбаченим кінцевим результатом. Усі вказані дії є характерними так само й для процесу розв'язування пізнавальних задач. Отже, пізнавальна самостійність є результатом діяльності, спрямованої на розв'язування пізнавальних задач, і залежить від особливостей організації останнього.

Раціональна організація пізнавальної діяльності передбачає спеціальну організацію окремих пізнавальних дій у систему взаємозв'язаних дій. Така

система задовольняє принцип: результат попередньої дії (попередньої задачі) повинен входити до способу здійснення подальшої дії (розв'язування чергової задачі).

Вказана організація пізнавальної діяльності є можливою, на наш погляд, тільки при розв'язуванні послідовності взаємозв'язаних пізнавальних задач, які охоплюють різний обсяг навчального матеріалу, тобто різного ступеня перспективності. Це, у свою чергу, потребує попередньої організації навчального матеріалу за допомогою зазначеної системи пізнавальних задач. Крім того, засвоєння знань здійснюється більш ефективно при такій організації пізнавальної діяльності курсантів, при якій у них під час роботи з новим матеріалом відразу ж створюється широке перспективне орієнтування відносно цього матеріалу. У цьому випадку перед курсантами з самого початку виступає загальна мета і “загальна ідея”, яка їй відповідає та об'єднує всі більш часткові ознаки, якості і відносини об'єкта, який вивчають. Ця мета визначає і спрямовує всю подальшу пізнавальну діяльність курсантів. Щоб забезпечити продуктивну, а не репродуктивну розумову діяльність, кінцева мета має бути намічена і прийнята у процесі постановки пізнавальної задачі на базі відповідної проблемної ситуації.

С. Л. Рубінштейн [3] писав, що думати людина починає тільки за умов “задачної” ситуації, тобто тоді, коли є щось невідоме, і чим більшим є протиріччя між відомим і невідомим, тим інтенсивніше думає людина. Пізнавальна задача завжди є проблемною за своїм змістом, а якщо вона ще й сформульована на основі відповідної проблемної ситуації, тобто ситуації, що містить протиріччя, то такий спосіб репрезентації загострює проблемність пізнавальної задачі, а отже активізує мислення курсанта і сприяє формуванню його пізнавальної активності як якості особистості.

Якщо виходити з того, що пізнавальна дія – це процес розв'язування пізнавальної задачі, то пізнавальна діяльність спрямована на розв'язування послідовності пізнавальних задач. Тому застосування у процесі навчання перспективних пізнавальних задач певною мірою впливає на пізнавальну

діяльність студентів, а отже на якість їхнього навчання та на формування особистості, зокрема на формування пізнавальної активності та пізнавальної самостійності.

Під перспективою пізнавальною задачею ми розуміємо задачу, яка є найбільш загальною для цілого ряду більш часткових задач, розв'язок якої можна отримати тільки у результаті розв'язання всієї послідовності більш вузьких задач і запитань [4].

Перспективні пізнавальні задачі нерозривно пов'язані зі всіма структурними компонентами навчально-пізнавальної діяльності, а отже й структурними компонентами пізнавальної активності та пізнавальної самостійності. І у першу чергу – з мотиваційним та орієнтаційним (цільовим) компонентами.

Цілісність діяльності виступає як єдність цілей, на які вона спрямована, і мотивів, з яких вона виходить. Між мотивами і цілями існує діалектична залежність: цілі без мотивів не визначають навчальної, пізнавальної діяльності, водночас мотиви без цілей можуть залишитися нереалізованими. Мотив створює установку до дії, а пошук і осмислення мети забезпечують її реальне виконання. С. Л. Рубінштейн [3] зазначав, що мотиви формуються під впливом цілей і задач.

Визначальне значення для запам'ятовування та збереження інформації у довгостроковій пам'яті мають антиципуючі зв'язки, які спрямовані на майбутні цілі діяльності [1]. Осмислення загальної, перспективної мети ряду взаємозв'язаних дій призводить до формування внутрішньої установки на утримання та збереження у пам'яті тієї інформації, яка буде потрібна для успішної майбутньої діяльності, тобто виникає внутрішній власне пізнавальний мотив усієї подальшої діяльності. Чим повніше і раніше усвідомлюється така мета, тим кращі умови створюються для формування латентної установки на утримання у пам'яті відповідних проміжних і кінцевих продуктів діяльності. Тому перспективна пізнавальна задача, що охоплює великий обсяг навчального матеріалу (тему або розділ), визначає віддалену мету і тим самим створює

внутрішню установку на міцне запам'ятовування і засвоєння знань і дій, оскільки вони є необхідними для подальшої тривалої успішної діяльності.

Прийняття перспективної віддаленої мети сприяє виникненню у курсантів як перспективного, так і ретроспективного погляду на вивчений матеріал. Це веде до його переосмислення, систематизації та узагальнення, а отже до більш якісного неформального засвоєння навчальної інформації та формування способів пізнавальної діяльності.

Таким чином, перспективна пізнавальна задача, яка забезпечує єдність мети і мотиву, відіграє роль стійкого цілетвірного й мотиваційного фактора, який активізує розумову діяльність курсанта і сприяє формуванню пізнавальної активності й пізнавальної самостійності.

Система супідрядних пізнавальних задач є засобом раціональної організації та управління складною пізнавальною діяльністю, а разом з дидактичними умовами і принципами їх використання утворює педагогічну технологію раціональної організації навчально-пізнавальної діяльності курсантів, спрямованої на формування пізнавальної активності та пізнавальної самостійності як якостей їх особистості, що, у свою чергу, сприяє підвищенню якості підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності.

Список використаної літератури

1. Анохин, П. К. Опережающее отражение действительности / П. К. Анохин // Вопросы психологии. – 1962. – № 7. – С. 97–111.
2. Болонський процес і кредитно-модульна система організації навчального процесу : методичні рекомендації для викладачів і студентів / В. І. Євдокімов, О. М. Микитюк, Л. П. Марченко, В. В. Луценко – Харків : ХНУРЕ, 2004. – 40 с.
3. Рубинштейн, С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 423 с.
4. Тюріна, В. О. Пізнавальна самостійність школярів : монографія / В. О. Тюріна. – Харків : Основа, 1993. – 144 с.